

Úryvek z textu: **Kalokagathia jako informativní příklad osobnostního rozvoje člověka?**

Oživení *kalokagathie*

Když si položíme otázku, proč se ideál *kalokagathie* vrátil do evropského myšlení (vyjma sporadických středověkých a renesančních zmínek) až koncem 18. století n. l. a proč zájem o něj stále stoupal, pak jedinou rozumnou odpovědí se ukáže být skutečnost, že evropská civilizace reagovala na velikou sociální změnu, která je v sociologii nazývána „přechodem od tradiční k moderní společnosti“.

Jedná se o dobu příliš velkých a rychlých zvrátů. Průmyslová revoluce vytrhává lidi z jejich původních societ a rituálů a žene je do měst. Tradiční společnost se rozpadá, vrstvy feudálních zřízení berou za své. Vzniká nová šlechta, nové měšťanstvo a nová vrstva těch nejnižších – dělníků, kteří jako vši obydlují slumy prudce se rozrůstajících měst. Posiluje se moc úředníků. Rozpadají se zřízení starých říší a na jejich místech vznikají nové státy, které začínají stále výrazněji hledat nový sociální tmel. Počet lidí se v Evropě dramaticky zvětšuje. (Během 19. století ze 187 milionů na 401 milion (srov. Olivová 1979, s. 495).)

Právě v období 18. a 19. století zaznamenáváme velké hnutí pedagogického humanismu, které se začíná zajímat o kultivaci osobnosti. Z velké části proto, že se v tomto období jedinec výrazně vyděluje z odkvétajícího feudálního systému a je nutné jej promyšlenou edukací nově integrovat do rychle se měnící společnosti. Tak se ve vztahu k rozvoji osobnosti a ke sportu jako důležitému integračnímu nástroji obrací mnoho pedagogických inovátorů – jmenujme za všechny Besadowa, GutsMuthse, Pestalozziho. Na základě jejich textů se do veřejného prostoru dostává několik představ, které vytváří mytické pozadí. Na tomto pozadí je později budována identita novodobých národních států. Mýtus antické demokracie, mýtus evropanů jako pravých dědiců antických hodnot a také mýtus *kalokagathie*.

Tento étos ve zkratce dokonale vyjadřuje výrok GutsMuthse, kterým zahájil svoji knihu o novodobém pojetí gymnastiky slovy: „... *Vynikající lidé! Ty jsi již odešel do Élysia, ale otázka vztahu mezi tělem a duchem je stále živá a věčná...*“ (citováno podle Olivová 1979, s. 471).

Kritického historika však napadají přinejmenším dvě pochybovačné otázky:

- 1) Skutečně ideál harmonie těla a duše vyznával nějaký řecký „lid“? Jak uvidíme níže, je to vzhledem k starořeckému pojetí občanství tvrzení nanejvýš sporné.
- 2) Byl skutečně v GutsMuthsově době tento ideál stále „živý a věčný“?

Na druhou otázku jen ve zkratce odpovím tak, že se tento ideál musel velice pracně budovat a že prošel nesmírnou proměnou. Ze samotného GutsMuthsova textu je zřejmé, že nepřevzal žádný ucelený ideál rozvoje osobnosti, ale že si jej z tehdy velmi skromných a nedokonale přeložených (v porovnání s dnešním stavem) původních textů stvořil.¹ (Pro příklad takové tvoření viz citaci z jeho knihy *Gymnasitka pro mládež* v – Olivová 1979, s. 471.)

Na otázku první se pokusíme odpovědět na následujících stranách.

Kalokagathia v starověkých Athénách²

Muži a válka

Tělesná cvičení, fyzická zdatnost se rozvíjely přesně v těch společnostech a společenstvích, kde se v danou dobu vedly ať už obranné či útočné války. Charakter války a potřeby s ní spojené ovlivňovaly strukturu výcviku tělesné zdatnosti. Porovnáme-li si rozkvět antických *gymnasií* (5. st.) s významnými válečnými konflikty Athén a okolních řeckých *polis*, můžeme lehce usoudit, že i zde rozvoj ideálu *kalokagathie* je úzce svázán s vojenskou zdatností.³

Přinejmenším do 4. století nebyla válka svěřována profesionální armádě (srov Cambiano, 2005, s. 4). Tomu také odpovídala nutnost připravit své občany.

¹ O tomto tématu jsem se snažil přinést ucelenější informace v přednášce "Human Life, Functions of Myth and Sport Myths" proslovené na 35. konferenci Mezinárodní asociace pro filozofii sportu v Ljubljani.

² Protože ideál starořeckých *gymnasií* a *kalokagathie* nejčastěji vztahujeme k Athénám, budeme se i my držet především sociálně-politických souvislostí Athén 5. stol. př. n. l. Nicméně mnoho prvků athénské soukromého a veřejného života lze zobecnit na ostatní řecká *polis* dané doby. V dalších pasážích textu se budeme dále zabývat pouze tímto obdobím, proto nezmíníme-li se jinak, budeme na mnoha místech uvádět pouze rok či období a přitom budeme mít na mysli „před naším letopočtem“.

³ Ostatně i v 19. století jsou tělocvičné systémy, inspirované mýtem o *kalokagathii*, nejdříve využity vojensky! (Srov. Olivová 1979, s. 495–501.)

Od 12 let, kdy vstupovali do *gymnasií*, byli chlapci podřízeni celému systému nábožensko-spoločenských rituálů, jejichž významnou součástí byla právě cvičení. Vstup do *gymnasia* znamenal pro athénského chlapce odchod ze soukromého světa domova do světa veřejného dohledu. Celý tento systém byl nastaven tak, aby mladík prožil příkrou odluku od světa matky, procházel nejen gymnastickou a intelektuální⁴ přípravou, ale také aby projevil svoji zdatnost nejprve při různých atletických hrách mladíků, které byly velmi časté, později v závěrečné fázi vojenské přípravy, v období tzv. *efebie*, což bychom mohli snad přirovnat k (u nás již zrušené) základní vojenské službě. (Srov. Cambiano, 2005, s. 89–91.)

Věra Olivová si ve své pozoruhodné knize *Lidé a hry* stýská nad tím, jak ve 4. století vzal ideály *kalokagathie* a *gymnasií* velmi rychle za své a jak je vystřídán novou podobou sportu – „atletickou“, kterou můžeme nazvat v její návaznosti na vznik „žoldněřského“ vojska „žoldněřská podoba“. Jednotlivá *gymnasia* se přitom stále více stávají filozofickými školami, jejichž výuky se účastní především mládež z bohatých rodin. (Srov. Olivová, 1979, s. 116–119) I toto bychom však měli považovat za projev oktrojování bohatosti historie a snahu nahlížet ji a hodnotit přes optiku příliš zjednodušeného *ideálu*. Není totiž náhodou, že *gymnasia* ztrácejí svoji „ideální“ podobu právě ve chvíli, kdy se vyčerpá moc městských států a na jejich místo přijdou velké říše.⁵

Gymnasia a vyloučení

Vedle historicky velice krátkého života *kalokagathie* bychom zároveň měli vzít v potaz ještě funkci, kterou *gymnasia* plnila, protože právě díky ní lépe

⁴ Zde bychom ovšem neměli přeceňovat vzdělávání intelektu – v 5. stol. se mladík v gymnasiu naučil sotva psát a počítat, hrát na hudební nástroj a recitovat z paměti verše – většinou Homérovy. Teprve později, s příchodem sofistů, se vznikem institucí jako byla Platónova *Akadémie* či Aristotelovův *Lykeion*, se mohé změnilo. Ale právě tyto změny byly známkou či prvním stupněm postupného oddělování tělesné a duševní výuky.

⁵ Ostatně Athény společně s ostatními řeckými *polis* tomuto procesu napomohly netušíce, že se samy o století později stanou obětí podobné velmocenské politiky Makedoňanů. Periklova vláda byla mimo jiné především jedním z imperialistických pokusů překročit úzké hranice městského státu. Luciano Canfora zmiňuje skutečnost, že se velmocenská politika Athén tohoto období (443–429 – období Periklovy vlády) projevovala vysokými daněmi, které musely odvádět podrobené řecké obce. Z nich pak Athény financovaly svůj velkolepý program. Tento program si často zjednodušeně ztotožňujeme s rozvojem demokracie. Periklés z těchto zdrojů mohl financovat nejen systém *gymnasií* a slavností, ale také velkolepou politiku veřejných prací a plateb „za účast na věcech veřejných“. To znamenalo, že lidé, kteří se účastnili produkce např. divadelních her nebo soudních jednání, dostávali „odměny“. (Srov. Canfora 2005, s. 113–116.)

pochopíme pozadí vzniku ideje *kalokagathie* a instituce *gymnasia*. *Gymnasium* plnilo mimo jiné roli trojnásobného sociálního síta.

- 1) Odlišení veřejného života od života domácího. Tak se podařilo marginalizovat ženu.
- 2) Odlišení na rovině vymezené pojmy svoboda versus nesvoboda. To sloužilo k zamezení možnosti, aby se otrok mohl podílet na vojenských záležitostech, a tudíž z logiky věci i výuky v *gymnasiích*, což vedlo ke generování pracovní síly.⁶
- 3) Odlišení na rovině vojenské výzbroje. To je prostředek k omezení vlivu nejchudších vrstev

Vyloučení žen

Co nás nejvíce překvapí na athénské společnosti, je postavení ženy. V málokterých společnostech je maskulinní prvek tak silný jako zde. V řecké historii se sem tam objevují silné ženské typy, ale ty jen potvrzují absolutní nadvládu muže, jíž se vzpírá.

Existují dva základní řecké modely, jak naložit se ženami. Spartský model učiní z ženy muže. Athénský vyloučí ženu z veřejného prostoru a vymezí ji pouze sféru domácnosti. To je pro ženu zcela omezující, protože pojetí athénské svobody je založeno na právu účastnit se veřejných věcí. Redfield k zacyklené logice athénské společnosti dodává:

... Proč se ženy neúčastní veřejného života? Protože nedělají věci, z nichž se veřejný život skládá. Proč ženy tyto věci nedělají? Protože to nejsou věci vhodné pro ženy...

(Redfield 2005, s. 144)

To je logika, kterou velmi dobře známe z téměř celé evropské historie, a není divu, že tak dobře zapadala do myšlenkového horizontu gentlemanů viktoriánské doby. Vzpomeňme jen úžasný Coubertinův výrok:

...Ženy na olympijských hrách? Nikdy! Bylo by to neslušné, nedůstojné a nemravné. Vedlo by to k jejich odžehštění...

(cit. dle *Historie založení...*)

⁶ Její dostatečně velký počet byl nutný, aby svobodní občané, tzn. athénští muži z bohatých (později relativně bohatých) rodin měli dostatek volného času vedle jiných věcí také ke své fyzické a duševní kultivaci.

Vstup do *gymnasií* byl ženě odepřen, byla jí vyhrazena pouze sféra domova, ale právě *gymnasia* a ideály v nich sdílené byly jedinou branou k plnohodnotnému občanství. Žena z definice nemohla být nikdy „kalokagatická“ – krásná a dobrá, osobnostně plně rozvinutá, což do jisté míry v tehdejších Athénách znamenalo politicky angažovaná.

A přece k definici občanství musela přispět žena: Jedině ten chlapec, který se narodil Athéňanovi a Athéňance, se později (za splnění dalších podmínek) mohl stát svobodným občanem. Právě tato skutečnost pomohla ženě, aby se nestala pouhým mužovým majetkem, a tak nebyla snížena na rovinu otroka.

Vyloučení otroků

Druhým typem sociálního síta je tlustá čára, kterou se jednou provždy oddělují otroci od občanů a dalších svobodných (především cizinců, kteří nejsou ničím majetkem, ale nemají žádná občanská práva). V Athénách měli otroci zákaz cvičit v palaistrách. Zákon připisovaný Solónovi zakazoval vstup do *gymnasií* proto, aby mezi otrokem a budoucími občany nedocházelo k homosexuálním vztahům. Problémem však patrně nebyla, homosexualita jako taková, ale skutečnost, že otrok není člověkem. Není hoden ani občanství, ani statusu člověka.

Příčinou uvržení do otroctví mohly být sice finanční nesnáze, ale tento typ otroctví byl v Athénách zakázán Solónovými zákony již na počátku 6. století. Drtivá většina otroků se rekrutovala z podrobených národů a kmenů. Běžnou praxí v dobytých městech bylo zabít dospělé muže a zotročit ženy a děti. Tak Athéňané v peloponéských válkách naložili s Řeky z měst Mytiléné, Toróna, Sikyón, Mélos (srov. Cambiano, s. 79).

... Být otrokem v řeckých městech znamenalo být vyloučen z politického života, z mnoha občanských práv a z většiny náboženských svátků, ale i z palaister a gymnasií, kde byli vychovávaní budoucí mladí občané. Stát se dospělým nebyl pro otroka kvalitativní skok ani postupná příprava, jako pro syny svobodných občanů...

(Cambiano, 2005, s. 79–80)

Podobně jako žena i otrok nemohl změnit své postavení. Avšak na rozdíl od athénské ženy otrok či otrokyně neměli oporu v reprodukční funkci. Muž-otrok se nemohl dostat do *gymnasia*, a tudíž navěky zůstal bez možnosti zvrátit svůj osud či osud svých potomků.

Řekové své otroky potřebovali nejen na materiální rovině, ale i na rovině symbolické. Jelikož právě v opozici k nim a k barbarům budovali představu své jedinečnosti a výjimečnosti. Stylizovaná socha kúra, tj. mladého nahého mladíka s pro něj typickým úsměvem, se stala symbolem dokonalosti Řeka, který se nenechá překvapit ani vnějšími událostmi (je připraven jim čelit), ani vnitřními hnutími vlastní duše (je naučen je ovládat). Jako antipod je proti němu stavěn otrok, který je často znázorňován jako shrbený nesouměrný skřet se zvýrazněnými pohlavními orgány, jež nás mimoděk informují, že otrok neprošel kulturní fází, že se nechá zmítat vlastními pudy. Usmívající se kúros, šklebící se otrok!

Přesně tato dvojice nám vyjadřuje podhoubí vzniku ideje *kalokagathie*. To je míněno doslovně. Slova *kalos* a *agathos* se původně používala k označení dobrého rodu, jeho urozenosti, aristokratičnosti (srov. Jirásek, 2005, s. 216). Tento aristokratický prvek byl v celé ideji *kalokagathie* čitelný ještě v 5. a 4. století. A začal slábnout teprve později – teprve ve chvíli, kdy se sami Řekové začali ve velkém stávat otroky jiných národů. Jejich filozofie poté radikálně změnila strategii. Objevil se v něm prostor pro ženy a otroky (epikureismus, stoicismus) a paralelně k tomu sláva *kalokagathie* začala slábnout.

Vyloučení chudých

Nyní se přesuneme k hranici, která byla nejvíce proměnlivá, a to v závislosti na historických událostech, převážně vojenského charakteru. Onou hranicí je hranice občanství v poměru k majetku.

Výsada být válečníkem, a tudíž mocným člověkem, v archaickém období přináležela pouze aristokratům. Se vznikem městských států a se zmnoženým důrazem na počet vojáků, jež souvisel s *hoplítským modelem* vedení války (falangový způsob boje⁷ vyžadoval větší počet válečníků), se tato výsada musela postupně rozšířit na širší skupinu obyvatel. Hoplítská výstroj byla tvořena především velkým bronzovým štítem se závěsným řemínkem, který umožnil vojákovi ovládat štít pouze levou rukou, a pak kopím a krátkým mečem. Byla tedy dosažitelná (na rozdíl od koupě koně) pro širší počet obyvatel. Hoplítem se náhle mohl stát nikoli jenom aristokrat, ale každý, kdo byl schopen obstarat si výzbroj.

⁷ Jeho podstatou jsou vojáci – *hoplíté* – vytvářející pevně sevřený šik – *falangu* –, přičemž cílem falangy bylo prorazit či zatlačit falangu nepřítele, a tak vnést do jejich řad zmatek a rozvrátit jejich organizaci.

Podílet se na obraně vlasti či na útočné válce, která vlasti přinášela nemalou kořist, znamenalo obět, jež musela být z motivačních důvodů něčím vykoupena. Onou protihodnotou se stalo rozšíření statutu plnoprávného občana na všechny hoplity – plnoprávný občan mohl v rámci svých pravomocí zasahovat do chodu veřejných věcí. Od té doby slova občan a voják splývají (srov. Garlan, 2005, s. 56).

Přesto existovaly skupiny svobodných, které díky majetkovým poměrům nebyly zpočátku zahrnuty do sféry občanství. Byly jimi především *thétové* – nejnižší vrstva svobodných lidí. Teprve když se ve 2. třetině 5. stol. poptávka po dalších vojácích rozšiřovala, byli členové této třídy zahrnováni do vojska. Nejdříve jako *peltastové* – lehkooděnci s lehkými štíty (*pelté*) – a v polovině 5. století jako veslaři na armádních lodích, triérách, jejichž velký počet zajistil Athénám převahu na moři (srov. Garlan, 2005, s. 61–62) (srov. Canfora, 2005, s. 110–111). Tak nabyli statutu občana i ti nejchudší, a tím mohli zasáhnout i do politických událostí státu. *Což znamenalo (a to bylo velice důležité z hlediska postavení dalších generací), že jejich děti mohly být přijaty do gymnasií.*

Tento proces rozšiřování máme tendenci ztotožňovat s procesem demokratizace společnosti. To je patrně v pořádku. Jen nesmíme zapomenout, že demokracie není konečný stav. Jedná se o proces, který může být zvrácen ve chvíli, kdy se změní podmínky. Jakmile peloponéské války a strategie velmocenské politiky vyčerpají athénskou demokracii a žoldněřské vojsko se ukáže být daleko výhodnější, začnou sílit v řecké společnosti sílit oligarchické tlaky žádající opětne omezení občanství. To vyústí až v občanskou válku na konci 5. století. Tento proces má samozřejmě také vliv na fungování a postupnou proměnu *gymnasií* ve století 4.⁸

Závěrem

Období 18. a 19. století našeho letopočtu bylo časem oživení velkého mýtu *kalokagathie*. Ten má však z hlediska dnešních společenských priorit, z hlediska propojování různých civilizací a náboženských přesvědčení velmi pochybné kořeny. *Kalokagathia* je úzce navázána na militarismus, přičemž zároveň byla účinným pozadím pro sociální vyloučení ženy, otroka a cizince a

⁸ K tomu viz poz. č. 5 tohoto textu.

chudého. (Navíc jiná analýza by nám mohla snadno ukázat, jak se právě v 18. a 19. století stal kalokagathický ideál účinným nástrojem militarizace národních států.) Skutečně „rozvinutou osobností“ se tak v antickém Řecku mohl stát pouze svobodný, etnicky „čistý“, relativně bohatý muž. Takových za Periklovy vlády byla jedna desetina obyvatel Attiky, která tehdy byla ovládána Athénami (srov. Fontana 2001, s. 10)!

Použitá literatura:

- Cambiano, G. (2005): Cesta k dospělosti. In: Vernant, J.-P. (ed.). *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, s. 77–103.
- Canfora, L. (2005) Občan. In: Vernant, J.-P. (ed.). *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, s. 105–132.
- Fontana, J. *Evropa před zrcadlem*. Praha: NLN, 2001. ISBN 80-7106-395-9.
- Garlan, Y. (2005) Člověk a válka. In: Vernant, J.-P. (ed.). *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, s. 47–85.
- Historie založení Mezinárodního olympijského výboru*, (autor neuveden) dostupný na <http://www.olympic.cz/index.php?clanek=568> (2006-07-23).
- Jirásek, I. (2005) *Filosofická kinantropologie*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Olivová, V. (1979): *Lidé a hry. Historická geneze sportu*, Praha: Olympia.
- Redfield, J. (2005) Homo domesticus. In: Vernant, J.-P. (ed.). *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, s. 133–159.